

ӘНУАР ТАРАҚОВ,

филология ғылымдарының докторы,
профессор, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

РУХТЫЛАР АЛАДЫ БИІКТІКТІ...

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогика университетінің профессоры, филология ғылымдарының кандидаты, әдебиеттанушы ғалым, белгілі ұстаз, ұлттық педагогика басылымдарының білікті маманы Серік Мақпырұлының шығармашылық қырлары туралы ой-толғаныс.

Қым-қуыт тірліктің қарбалас күндерінде жүріп, «Көңіл шуағын» оқығанымен, оған қатысты пікірлерімді кейіннен жазармын деп оқып, ұнаған тұстарын қарындашпен белгілеп қойыпшын. Бұл өмірдің әсерлі сәттері де, өкінер әттеңі де болады. Қадірлі ұстаз, сыйлы, жанашыр ағаны ұстаздық-педагогикалық, ғалымдық-зерттеушілік еңбегі жайлы көзі тірісінде де екі рет мақала жазған екенмін. Қарапайымдылығы шығар. «Әй, Әнуар, ағаңның мына кітабы жайлы бірдеңе жазбаушы ма едің» деп қолқа да салмапты. Қолқа салғызып қайтейік, асықпай жазамын деп ойлағанмын. Қолтаңбаммен берген күннен ұзатпай оқып шыққанмын. Біразы, өзім «Алматы ақшамында», әдебиет және өнер бөлімінің меңгерушісі қызметінде жүргенде жарияланған дүниелер болатын. Кезінде оқырман қызыға танысқаны да айқын еді. Енді міне, күні кеше ғана жылы жымып жүретін жаны жайсаң ағамыз тірі болса жетпіске де келер еді. Алпысын Алматының қақ ортасында, мейрамханада ел-жұртына кереметтей тойлатқан. Алған әсерімізде ұмытылмастай еді. Жетпіске де келер, сонда тағы да бір көсіле қалам сілтеп, ойдың қалтарысында қалғандарын бір түгендеп, шығармашылық ізденістерін баяндап шығармыз дегенбіз. Кеште болса енді соның реті келіп тұр.

Әдебиеттен, оның теориясынан дәріс оқитын ғалым-ұстаздың ақын жанды әрі жазушылық, сыншылық қабілеті юолуы жақсы. Серік Мақпырұлы – әдебиеттанушы әрі әдебиет теориясын зерттеуші ғана емес, қолы қалт еткенде көкейіндегі ой-сырларын қағазға түсіріп отырған. Соның бір айғағы – «Көңіл шуағы» атты 2001 жылы «Өркениет» баспасынан шыққан кітабы. Өлеңдер, сараланған сөздер, сықақ әңгімелерінен тұратын 95-беттік кітапты шағын дей алмайсың.

Серік ағаның поэзияға деген ұстанымы өлеңді аз жазса да айтарын нақты айта білуінде. Мәселен, «Арнау» өлеңінде ақынның «Ақ Орда – Алматыда жүргенменен, қымбат қой ай тақыр мен құмың шаңдақ» деп өзінің Алматыдай туып қалада жүргендегі сағынышын тарқатады, туып өскен, есейген ауылын, ағайын, туыстарын, құрбы-құрдастарын аңсауы сезілді. сағынышын тарқатады. Ақын сар далаға сағынышын көл-көсір селдете құйған жауынға теңейді. Сар далаға сағыныш – мәңгілік сағыныш. Оны ұстаз-ғалым соңғы күнге дейін жүрегінде сақтады. Әйтпесе,

Сағындым барлығыңды десем бс екен?

Сағыныш тағдырым ба, есем бс екен?

Сағыныш мендегі бір сар далаға

Көл-көсір құйып өтер нөсер ме екен?

Алыста мен бір жүрген тілекшіңмін,

Бола бер қашан-дағы, есен Мекен! деп туған, өскен атамекенді ерекшелеп, үлкен әріппен көрсетуі – сол сағыныш белгісі.

Серік аға әрбір өлеңін ұзақ ойланып, толғанып барып, көңіл көрігінде маздататын секілді. Мысалы, «Қайрау» атты өлеңінде

Көз ұшында мұрат-шың мұнартады,

Көңіл шіркін жетуге құмартады.

Үмітпенен үкіле күндерінді,

Арман ғана ғұмырды ұзартады деп тері толғанады. Ол арман-мұратын мұнарланған шыңға балайды. Ертеңге үмітпен қара, құр бекер мұн-уайымға беріліп, өзіңнің жігерінді құм етпе деген дидактикалық ой бар. Осылайша өзін ғана емес, оқырмандарын да өткінші өмір мәнін ұғындыруға ұмтылады. Сөйтеді де қапы кеткен сәттерін еске түсіреді.

Тойсыз өткен күндерге қапа емеспін,

Ойсыз өткен күндерім қызартады - деген ағынан ақтарылған ақ көңілді сезінесіз де, уақыт қадірін бір кісідей білсе, Серік аға білер еді. Бәлкім бұл денсаулығы сыр берген кездегі көңіл күйдің көрінісі шығар. Осы өлеңдегі көкейіне сақтап, ойда қайталап айтатын екі жолды бөліп алдым. Ол:

Рухтылар алады биіктікті,

Жігерсіздер жасиды, сынар сағы – деген өзіндік философиялық пайымдау әлбетте рух мықты болса, болашаққа зор сенім, үлкен үміт барда алынбас асу, бағындырмас биік қалмайды. Тек сағың сынып, жігерің жасудан сақтасын.

Серік Мақырұлы өзінің осынау өлең жолындағыдай қандай қиын күндерде де жігерін жасытып сағын сындырған жоқ. Алдағы күндерге зор үмітпен қарады. Тіпті мен ауырып жүрмін деп әлдекімге мұңын шағып көрген де жоқ. «Тілек» атты өлеңі осы ойымыздың айғағы.

Қайран жүрек, соғуыңнан жаңылма,

Қайран тәнім, ақ төсекке таңылма.

Қуанышта бірге болған дос-жаран,

Қайғымда да табылғайсың маңымда.

Жаратқаннан жақсылық күткен әрбір жан қартайғанда бәрібір бір келетін ақ өлімді күтеді. Ақын осы шумақта өзінің жанын мазалаған аурудың ақыры бір алып тынарын аңдағандай, ағайын, туыс дос-жаранға қарата өзінің назын білдіреді.

Біз соғыста көрмеген ұрпақпыз. Серік аға да көрген жоқ. Бірақ сол бір сұрапыл жылы дүниеге келген ұрпақ. Бала шағында соғыстың алыс ауыл тигізген қиындығын, небір сұмдығын көзбен көріп, көңілде түйгендіктен де, ол жүрекке жазылып қалған жара. «Отан азаттығы үшін қаза тапқан жауынгерлер монологында» ақын сол бір сұрапыл жылдардың қасіретін көкірегіңдегі ащы ойлармен айтқан.

Қан майданда от кештік, беріспедік,

Құлдық күйге түсуге келіспедік.

Бірақ, бірақ...

Соғыс біткен күндерге аман жетіп,

Ұлы Жеңіс күнінде бауырлармен

Сағынысып, қайтейік, көріспедік.

Шумақтың әр жолы – тарихтың шындығы. Халқының аяулы перзенттерінің қан майданда от кешіп, өлсе де беріспеуі, ертең құлдық тірліктің күйін кешуге әкелетінін сезініп, Отан үшін аянбай соғысқаны да ақиқат. Өзінің Жеңіс шаттығында ағаларымен, бауырларымен құшақ жазып, көрісе алмағанына іштей қынжылады. Әттен, бала болғаным-ай деген бір аңсар тілек қылаң береді.

Соғыс жүрген жерге ғана қасірет-қайғы қалдырған жоқ. Туған жердің әрбір отауына зардабын тигізді. Қаншама балғын жетім қалды, күтімсіздік пен аурудан, аштықтан қанша жауқазын арман мәңгіге солды. Бұл – ақиқат, соғыс сұмдығы. Оны көзден де, көңілден де жоғалту мүмкін емес.

Серік аға тән жарасы жандүниесін қанша мазалап жүрсе де сыр бермеді. Өзіне тән жайдары күлкісі бар. Әдемі әзілмен кейде бір түйреп алатын. Ол бір жарасымды сәттер еді. Құрбы-құрдасына да қалжыңын аямайтын аяулы аға шәкірттеріне, інілеріне тапқыр тілімен бір сілкіп алатын. Соның бір куәсі – сатиралық әңгімелері мен өлеңдері. Әдетте, лирика мен сатираны тел алып жүру де қиын. Мұны Абайдан бастап қазақ әдебиетінің әр буын өкілдері өздеріне бағдар етіп ұстанған. Бұл жағынан келгенде Серік ағамызда қара жаяу емес. Кітапта біршама сықақ өлеңдер бар. Езу тартқызып, күлдіретіні де аз емес. Соның бірі – «Телефондағы әңгіме» атты өлеңі.

- Әлеу, «Ақыр» ма?

- «Ақыр».

- Онда Балқыбай қартты шақыр да,

Жалғыз қарғаң звандайт де Мақұл ма?!

- Әлеу, фу-фу!...

- Мынау көкем ғой

- Көке!

- Бұл Алматыдан балаң - Өтен ғой!
- Оу, ай-на-ла-йын, Өтенбісің? (деп қалсам ... бөтен кісі!) Қалқам, денің сау ма, Сабағың қалай?
- Ой, көке-ай,
«Сабағың қалай?» дегенше, «Тамағың қалай?» демейсің бе?
- Өтенжан, мына тіліпоны құрғыр шуылдап, Даусыңды ...
- Әлеу, көке, ақшам таусылды...
- Не дейсің? ... Даусыңды ...
- Әлеу! Ақша! Ақша таусылды!... (33 б)

Шағын ғана өлеңде өмір шындығы сезіледі. Біздің көзіміз көрген жайлар. Сол кездегі студенттердің басында болған жай. Әрине, басқа кездегіден ақша сұрардағы дауыс өзгеше. Әкесіне хабарласып тұрған Өтеннің «Сабағың сұраған әкесіне тамағың қалай?» деп сұрамайсың деуінде де өзінің жағдайының, оқуының мәз еместігін білдіреді. И.Крылов мысалындағы шегірткедей селкілдеп, ата-анасының тапқанын қалай шашып, әуірімдеп әзер үлгеріп жүргендер де, тектен-текке күнін өткізіп жүргендер де болған. Ақын өмірдегі осы бір шиындықты бұлтартпай жеткізген. Көкесіне ақшасының таусылғанын айтқан баласының дауысы да құнығып, үзіліп кеткенін қойылған көп нүктеден де, ақшаның таусылғанын құлағы қағып қалған көкесінің қайталауынан да ұға қоясыз. Тілі де өткір, мазмұны да айқын, нағыз сатиралық туынды. Мұндай сәтті дүниелердің бірі – «Қойсақ қояйық» атты сықақ өлеңі. Ақын кеңестік кезеңдегі ішімдіктің қоғамға тигізген зиянын ащы сынады.

Б.Майлин сатирасының сарыны байқалады. Басталуы да қызық. Тәнеке мен Әлеке соңғы рет ішіп, арақты қойсақ деп уәделескенімен, бірақ қоя алмайды. Алдымен сырадан бастап, аяғы араққа жалғасып, маскүнемдер баяғы әуеніне қайта басады. Апта өткен соң, екеуі тағы да бас қосады. Бұл жолы да уәдені естен шығарады. Сықақ өлеңнің соңғы шумақтарында күр сөзбен уәде беріп, бірақ баяғы әуеніне басқан екеуін көреміз.

- Әй, найсап!

Бірдеңе дегелі тұрсың ба?

- Жоқ, жай...

Бүйткен күнің құрсын да

Қоятын түрім бар.

- Дұрыс.

Енді серттен тайсақ

Болмас-ты.

Деп екеуі тағы қолдасты.

Соңғы рет мынаны алып тояйық,

Сосын... қояйық.

Кеттік!

Екеуі тағы жолыға кетіп, бірін-бірі сынап, осымен қойсақ деп келіседі. Қайтадан ішіп, уәделеріне кіріскен ойын автор өлеңдегі қайталау тәсілімен ұтымды берген. Әй сендердің сөздерің де, өздерің де құрыңдар!» деген көпшілік көңіліндегі сөзді тұспалдап жеткізген.

«Қабылдауда» өлеңінде ауруына емді нақты таба алмаған, әрнәрсенің басын шалған дүмбілез дәрігер шенеледі.

«Жинақта», «Сараланған сөздер» тақырыбымен автордың өзіндік тапқыр ойлары топтастырылған. Бәрі де өмір шындығынан өрілген. Оқисыз да көңілге тоқисыз. Өмір шындығы ретінде иланасыз. Өмір сүргеніне мәз болып, дүниеге бекер келіп, бекер кететіндер де аз емес. Алдына мақсат қойып, еліне елеулі еңбегін қалдыратын ғалымдар, ақын-жазушылар, қайраткерлер. «Бұл пәниден ойсыз ойқастап өтетіндер де, артына ой тастап кететіндер де бар» депті. «Сүйкімсізге айналу үшін кейде тұтас ғұмырдың да аздық етуі мүмкін» депті автор. Сүйкімсіз болудан асқан жексұрындық жоқ. Бірақ адам баласы кесірлі сөзінен, ұнамсыз ісінен, жағымсыз мінезінен осыған айналады. Сүйікті болу үшін қанша жан салып, тырысқанымен, кейде уақыт жете алмай қалатыны анық. Өмірден көрген түйген мол Серік ағаның әр айтқан гибратты ойларында» терең мағына бар. «Өзгенің білместігін кешіруге болар, ал өз білместігіңді не етесің?» Бұл да бір тірлік тағылымы. Көптеген адамдар

өзгені сынағанымен, өзіне көңіл аударар бермейді. Кемшілігін көзге айтқан кезде, оны да мойындамайды. Не қателік жасаса да, мен білмеп едім демейді. Бұл да бір пенде атауының әлсіздігі болса керек.

«Дауысы болмаса да танысы болғандықтан жүлдегер атанады» деген ой кәдімгі өмір ағысынан алынған. Бұл – өнер байқауларында жиі ұшырасатын келеңсіз көрініс. Үлкендерді қайтесіз, балалардың сағын сындырып, руына, жеріне тартып, дарынды, қабілеттіні көзге ілмей, қорлайтындар да жетеді. Сәтті пайымдаулардың бірі, – «Ұстаз дәрісімен ғана емес, әр ісімен де үлгі болуы керек». Дәл осы ой мағынасы өзгеге айтылғанымен, өзіне де қатысты екенін ұғынса керек. С.Мақпырұлының әр дәрісі қызықты, тартымды, мол, ақпараттар қамтуымен ерекшеленсе, мінезі де жайдары әрі талапшыл үлгі боларлық істері де жетерлік еді. Серік аға дәрістерінде мақалдатып, мәтелдетіп сөйлейтін. Ара-тұра тосыннан тапқырлық танытып, әдемі әзілмен ойын әрлей қоятын. Міне осы ерекшелігін кітаптағы аударма афоризмдерден де аңғарамыз. Ол поляк сатиригі Станислав Ежи Лецтің, XVIII ғасырдағы француз моралисі әрі ойшыл Франсуа де Ларошфуконың, сонымен бірге болгар, швед, норвег халықтарының қанатты қағидаларын, даналық сөздерін тәржімалапты. Қанатты ойлар, даналық сөздер, ғибратты ой-тұжырымдар - сөзді шебер, шешен, әдемі, әсерлі сөйлеуге дағдыландырады. Ойды дамытады, сананы тереңдетеді. Мұндай өнегелі сөздер Ф.Ларошфукада жиі кездеседі. Соның бірі мынадай – «Адамның бақыттылығы да, бақытсыздығы да қаншалықты тағдырға тәуелді болса, соншалықты оның мінез-құлқына да байланысты болмақ». Әлбетте, көптеген адамдар әлдебір сәтсіздікті, қателікті өзінен емес, өзгеден тіпті тағдырынан көреді. өзінің мінез-құлқына, ісіне, қылығына зер сала бермейді. Ойшылар адамның сөзі мен мінез-қылығының ортақ үйлесім табуына ежелден көңіл бөлген.

Екі жүзділер мінін өзгелерден де, өзінен де жасырады, ал нағыз бекзат жандар кемшілігін ашық айта алады және мойындайды»-депті ойшыл ғалым. Расында да кемшілікті мойындау да – нағыз мықтылық. Мұны әркім сезіне бермейді. Екіжүзді, аяр, жылпостар ешуақытта өзіне тағылған айыпты, мінді мойындай қоймайды. Өзінің айтқанын ғана жөн санайды.

Кейбіреулер қолы бірденеге жетсе, үлкен табысқа кенелсе, даңдайсып, мақтанып шыға келеді. Адал, парасатты, иманды жандар өмірде қарапайым жүреді. Француз ғалымы осынау философиялық, педагогикалық, этикалық ойларында шешендік өнерге де тоқталады. Ол шынайы шешендік дегеніміз – қажетті нәрсені керек мөлшерден асырмай айта білу шеберлігі деп тұжырымдайды. Шешендік өнер де білгенді байсалды, байыптап білдіру, айтар сөзді ұқыпты жеткізу, артық сөзге бармау, қысқа да нақты сөйлеу тән.

С.Мақпырұлы өмірде қандай әзілқой болса, туындыларында да осы ерекшелігін байқатады. Оның сатиралық жанрға әуестігі де – әзілқойлығында. Соның бір жақсы мысалы бас-аяғы бүтін, мазмұндалуы да, тілі де өткір «Үш мың теңге» атты әңгімесі. Бұл әңгіме жайлы өзінен сұрағанымда, бір досының курортта басынан кешкен оқиғаны алғанын айтқан. Елуден асқан Сәдір мен Қыдыркүлдің курортқа келіп демалуынан өрбіген сюжет бірден баурап алады. Демалғандарына екі апта болған екеуін дүрліктірген 3000 теңгенің түбіртегі. Ол кезде мұның өзі әжептеуір ақша. Пochтадан тиісті ақшаны алып келген соң, жанжал басталды. Көршілес Шеңгелдіден ақша салған жомарт жан аты-жөні – Батырханова Батия деп баттып жазылуы Сәдір атына жіберілуі әрі оған қоса қысқаша хаттың келуі отағасының төбесіне жай түсірсе, зайыбының ойын ойран етеді. Фамилия да дұрыс көрсетілген. Сәдір Садырбаев атында. Бірақ үй иесі күмілжіп, сенбейді, ақталады. Бұдан әрі диалогта екеуара тартыс өрбиді.

Тымырайып жүріп бір бәлең бар екен ғой. Айт жаныңның барында. Анау сағыныштан жарылып отырған Бәтияң кім? Айт деймін?!, -деп Қыдыш ашу мен қызғаныш аралас сезім бойын қатар билеп, сабырдан шығып кетті.

- Ау, тұра тұр. Мына жасымда желігіп мені жын ұрып па? Ондай мінезім жоғын білесің ғой, - деді Сәдір барынша сабырлы үнмен.

- Жоқ, енді сенбеймін. Бір бәлең бар қалайда. «Қартайғанда кәрі боз жорға шықты» деген осы болды... мына шалды құдай ұрған екен. Сен қал, мен бүгіннен қалмай кетем.

- Қыдырқил, бұл бір түсініксіз жай болды. Нансаң, имандай шыным, Бәтия-Шәтияңды білмеймін, жарығым...

- Жоқ, ол ертегіңді кейін немерелеріңе айтарсың. Кетемін дегесін, кетемін. Билет алып бер маған.

Адал жандардың аяқасты бір-біріне деген сенімінің сәтіншеуі де оқырманды иландырады. Әдетте әйел естіген бір нәрсені осындайда көлденең дәлел етіп ұсына қояды. Қыдыркүлдің құрбысы Әсемкүлдің курортқа барған адам бұзылатыны жайлы әңгімесін есіне алады. Үйге қайтудан басқа амалы қалмаған ол ақыры кешкі автобусқа билет алып, ауылға жиналады. Осы тұста мәселенің мәнін ашатын хат келіп түседі. Жұбайлар көңілі әлгі хатты оқып, жайланады, ашуы тарқап, сабасына түсіп, қалыпты демалуды жалғастырады.

Қызықты әзіл әңгіменің шарықтау шегі де авторлық сәтті шешімді білдіреді. Алдымен әйелі, содан кейін күйеуі хатты оқып, «Оңбағыр, құрдастың» қалжыңы екеніне көздері жетіп жандары жай табады. Кітапта осындай қызықты дүниелер қатарында «Алло, қалампащка! Қолжазбаның қорлығы» әңгімелерін атауға болады.

С.Мақырұлының «Көңіл шуағы» шағын кітап болғанымен, іші алуан түрлі азыққа, бұйым-затқа толы қомақты қоржындай көрінеді. Онда әзіл-сықақ әңгімелер, өлеңдер, өзіндік ой үзіктері, философиялық, этикалық, педагогикалық пайымдаулар, нақыл сөздер аудармалары бар. Олар танымал ұстаз-ғалымның ақындық, әзілкештік әрі аудармашылық қабілетін айқындайды. Оқудан, дәрістен, күнделікті сабаққа әзірліктен қолы босағанда төккен көңіл шуағындағы сезімдері мен ойлары. Кітаптағы жақсы жыр жолдарына өзіңіздің ойға шомған кезіңізді еске түсірдім, әдемі әзілдер мен күлкі келтіретін сөздермен сөйлемді оқығанда, жылы жымыс, ризалық рауанындағы жүзіңізді елестеттім. Көңіл шуағында мәңгілік қаласыз қадірлі Серік ағай!

Шолақ сайдай тасығам жоқ күркіреп,
Даңқ-дақпыртым дабыра емес дүркіреп.
Өтсем болды туған дала төсінде,

Ақ жаңбыр боп сіркіреп – деген екен ұстаз, ақын ғалым Серік ағамыз. Иә, дүркіреген даңқ-дақпыртыңыз дабыра болмаса да, ұстаздық, ғалымдық қызметке адал болып, адамгершілік қасиеттеріңізмен үлкен-кішінің жүрегінде шуақтанданыз. Ақ көңіліңіз мейірімділік пен қамқорлықтың ақ жауыны ешқашан толастамады.

КЕНЖЕШ БОЗЖАНОВА,

*педагогика ғылымдарының кандидаты,
оқу-ағарту ісінің озаты, Абай атындағы
Қазақ ҰПУ-дың еңбек ардагері*

«ТӘРБИЕ» ДЕГЕН БІР СӨЗДІҢ БАЙЛАУЫНДА ТАБЫСҚАН БАУЫРЫМ ЕДІ СЕРІК!

Тәрбие күрмеуі көп, күрделі үрдіс. Аудиторияға кіріп күні бұрын өз пәнінен бағдарланған белгілі тақырып бойынша лекция оқып, оның семинарда жауабын алу тәрбие емес. Ол білім беру. Ол белгілі бір ережені не қағида мен мазмұнды оқып келіп айтып беру оңай іске асырылады және оның іске асырылуына көп уақыт жұмсалмайды. Ал адамның бойындағы адамгершілік құндылықтарды қалыптастыру өте ұзақ уақытты керек етеді және оның іске асырылуына керектінің қыбы мен қисынын да таба білу керек. Бұл айтылғандардың құлаққа қонып, көңілге ұялайтындығына дәлел боларлық бір мысал: 1993 жылы құрылған халықаралық білім беру қорының мүшесі, білімді ғалым, педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент Шәкура Майғарованың басқаруымен 2004 жылы баспадан шыққан «Мен адамдар арасындамын» кітабында кезінде фашизм қорлығынан көп азап шегіп өмірінің көбі сол қорлықтан небір қиындыққа душар болған адамның бұрынғы өз мұғаліміне мынадай жазған хаты бар. Онда ол: «Мен концлагерде болып, бірақ аман қалдым. Мен ешкімге көруге тиісті емес зұлымдықты көрдім: Білімді инженердің газ камерасын салғанын; білімді дәрігердің балаларды улағанын және жас нәрестелерді өлтіргенін көрдім; Жоғары білімді адамдардың әйелдер мен балаларды атқанын көрдім; Оларды отқа жаққанын да көрдім. Сондықтан мен білімділікке сенбеймін. Менің өтінішім, оқушыларды адам етіп тәрбиеленіз. Сіздің бар қабілетіңіз болашақта кісі өлтіруші ғалым, психолог, тағы басқа білімді кісі өлтірушілер дайындығына жұмсалмаса екен. Сауат ашу, есеп шығару оларды адам етуге көмектессе, сол өмірде маңыздырақ болар еді»- деп жазған екен.